

DRŽAVNOST REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE

(Društveno-historijski kontinuitet)

Autor Mr. sci. Alija Muminović

Najstariji stanovnici Bosne bili su Iliri^[1]. Poznato je da su Rimljani u svom osvajačkom pohodu naišli na "starosjedilačko" miješano ilirsko-keltsko pleme (**Skordisci**) i ratničko pleme u srednjoj Bosni (**Desitijati**).^[2] S vremena na vrijeme bilo je i dodira sa Bizantskim carstvom za vrijeme cara Justinijana. U VI i VII stoljeću došli su na Balkan: Avari (mongolsko pleme iz krajeva sjeverno od Kavkaza) i Slaveni.^[3] Nije nam ovdje namjera da ulazimo u elaboraciju podjele Slavena na plemenskim osnovama, ali je ono što tvrdi Noel Malcolm razborito kad su u pitanju muslimani Bošnjaci: "Oni su bili Slaveni koji su prebivali u Bosni."^[4] U arapsko-islamskoj literaturi, kad je po srijedi Bosna, historijsko pamćenje se uglavnom veže za dolazak i širenje islama^[5] na Balkan i kasni period srednjovjekovne Bosne. Današnja Bosna i njen najstariji autohtoni narod Bošnjaci,^[6] pored ostalih naroda, sačuvali su njeno ime u vrijeme Osmanske imperije. U mnogim službenim spisima Porte^[7] bošnjačko ime se kao regionalna i narodnosna oznaka susreće u raznim oblicima^[8] za vrijeme osmanske uprave,^[9] pa i kasnije.^[10] Pored osmanskih dokumenata i u arapskim dokumentima se susreće izraz Bosna, odnosno Bošnjaci, bilo kao geografska bilo kao etnička odrednica^[11]. U arapskoj literaturi Bosna se spominje i prije dolaska Osmanlija iz čega je evidentno da je islam bio prisutan u Bosni i prije dolaska^[12] Osmanlija^[13]. Međutim, izvjesno je da je masovni^[14] prelazak bosanskih bogumila na islam, kao i postojanje stećaka još dovoljno neobrađena oblast i najveća misterija u bosanskoj historiji. Jasno je da je u to vrijeme srednjovjekovna Bosna kao granična zemlja između Bizantije i Ugarske bila na udaru i predmetom sukobljavanja Pravoslavne i Katoličke crkve.

U žitju^[15] despota Stefana Lazarevića, kaže se o stanovnicima Srebrenice da su "vsi jeresi bogomilskye."^[16] Prve konkretnije vijesti o širenju ovog učenja u srednjovjekovnoj Bosni susrećemo 1199. godine u pismu kneza Vukana, mlađeg sina Stjepana Nemanje, upućenog papi Inoćentiju II. U pismu ga obavještava da "veliko krivovjerstvo niče u Bosni i da je i sam ban Kulin sa svojom ženom i sestrom i mnogobrojnim svojim rođacima prešao na krivovjerstvo i u isto zaveo preko deset hiljada kršćana".^[17] Ovo pismo, zapravo ovaj dokument svjedoči da je to u isto vrijeme i poziv papi na rat i istrebljenje bogumila u Bosni. To će biti karakteristika i obilježje odnosa Istoka i Zapada prema "pripadnicima Crkve bosanske" tijekom cjelokupnog njihovog postojanja, sve do prihvaćanja islama. Također, na nedvosmislen način ovaj dokument svjedoči o Kulinovom bogumilstvu koje po značaju nije isto što i bogumilstvo bilo kojeg čovjeka. "Ovdje se radi o vjeri državnika, a državnik – vladar tog vremena nije mogao ne biti pripadnik državne religije. Državna religija bila je tada osnov državne ideologije."^[18]

Kao što se vidi, izvjesno je, ban Kulin nije bio ni katolik niti pravoslavac. Međutim, na osnovu rečenog i sačuvanih historijskih izvora, spomenika materijalne kulture (stećci), u historijskoj literaturi je već odavno konstatirano da su bosanski bogumili historijska istina i da je bogumilstvo široko prihvaćena bosanska vjera na čijim će temeljima izrasti bosanska civilizacija. Rasprave o bosanskim bogumilima traju više od jednog stoljeća.

Mnogi osporavaju njihovu izvornost i izvornost njihovog vjerovanja i učenja. Oni koji vjeruju i prihvaćaju naučne činjenice, ^[19] prihvaćaju i to da je bosansko bogumilstvo duhovni temelj Bosne i predstavlja njen identitet u hiljadugodišnjoj burnoj historiji. Potvrda prijelaznog perioda najbolje se ogleda u činjenici da se na prijelazu iz XV u XVI stoljeće susreće jedinstven stećak, uzorak i islamske i bogumilske provinijencije, kao simbioza tog prijelaznog razdoblja.

Širenje islama i "rana arapska ekspanzija na Mediteranu, koja je do IX stoljeća utvrdila muslimansku vladavinu na Kreti, Siciliji te južnoj Italiji i Španjolskoj, zacijelo je često dovodila muslimanske trgovce i gusare na dalmatinsku obalu." ^[20] Trgovina i trgovanje robljem ^[21] su, vjeruje se, učinili da je neko od tih trgovaca ili robova primio islam i vratio se u svoj zavičaj. "Isto tako možemo nagađati kakvi su bili odnosi između Bosne i muslimana u srednjovjekovnoj Ugarskoj – arapskih trgovaca potomaka islamiziranih ^[22] turanskih plemena i drugih doseljenika. U nekim spisima se spominje da je oko 1151. godine hazarsko pleme Halisije ili Kalisije naselilo današnji teritorij općine Kalesija u sjeveroistočnoj Bosni po čemu je to mjesto dobilo, zadržalo i sačuvalo naziv Kalesija do naših dana. Historičari tvrde da su avarska i hazarska plemena prebivala u mnogim ugarskim krajevima, pa i u Srijemu, pokrajini uz sjeveroistočnu Bosnu, sve dok nisu na kraju bili protjerani iz Ugarske, zajedno sa Židovima, u XIV stoljeću". ^[23] Danas se zahvaljujući razvoju komunikacija i detaljnijem proučavanju osmanskih *deftera* i *sidžila* ^[24] oko fenomena dolaska i širenja islama u Bosni stvara potpunija slika. U *defterima* iz 1468. i 1469. godine neki "preobraćeni" muslimani ^[25] su označeni kao "novi muslimani"; drugi nose muslimansko ime i navedeni su u popisu kao "sin toga i toga...", dok otac njihov, još nosi bogumilsko/bosansko ime. Sljedeći *defter*, koji je temeljito ažuriran, obuhvaća Sandžak Bosnu iz 1485. godine. Tu se već vidi da je islam znatno uznapredovao". ^[26] Dolaskom Turaka (Osmanlija) i islama u Bosnu otvara se sasvim novi pristup, ne samo vjeri nego kulturi, književnosti, jeziku itd., drugačije rečeno formira se novi kulturno-civilizacijski sklop u poimanju života i društva općenito. Sa islamom dolazi arapski jezik ^[27] kao obredni, turski ^[28] kao administrativni i perzijski ^[29] kao jezik "fine" književnosti, poezije i kulture. Osmanska uprava uvijek je pokazivala da respektira posebnost položaja Bosne i Hercegovine, kao i neke njene zatečene državne i društvene tradicije. U XVI stoljeću Bosna dobiva punu teritorijalno-administrativnu, političku i ekonomsko-civilizacijsku fizionomiju pokrajine Osmanskog carstva.

Bosna i Hercegovina je baštinila i crpila svoje priznanje i uz ostalo iz hiljadugodišnje državnosti, koja je u skladu sa prilikama, pojavno mijenjala oblike, ali suštinski uvijek zadržavala dovoljan kapacitet državno-pravne posebnosti u svim epohama. Prvi pisani tragovi o Bosni, kao "zasebnoj teritoriji" su pronađeni u spisima bizantijskog cara Konstantina Porfirogeneta ^[32] u X stoljeću (oko 958.) iz kojih se vidi da se Bosna tretira kao svojevrsan državni "subjekt".

Kad su se "dodirnuli" bosansko srednjovjekovlje i islam, odnosno kada se susrelo srednjovjekovno bosansko društvo sa Osmanskom državom, njenom vlašću i svim što je ona nosila sa sobom – sa novom organizacijom države, novom vjerom i kulturom – ono još uvijek nije bilo etnički izdiferencirano, ali je u vjerskom, odnosno duhovno-idejnom pogledu izražavalo tri zasebne i antagone cjeline, utemeljene u pravoslavlju, katoličanstvu i učenju "Crkve bosanske".^[30] "U dodiru sa islamom, svaki od ovih duhovnih zasebnih posebnosti uspostavlja vlastiti suodnos. 'Stari Bošnjani' ili 'Dobri krstjani' bili su bliski izvornim zasadama kršćanstva, pa time i islama. Islam kao duhovno utočište i historijsko-civilizacijski krug, ne negira nego sažima i na sebi primjeren i izvoran način interpretira različita sveta predanja, te kao takav u srednjovjekovnom bosansko-hercegovačkom društvu nailazi na otvorena vrata, ponajprije u onom duhovnom i kulturnom miljeu koji je baštinio i pripadao Crkvi bosanskoj. To društvo, odnosno njegov jedan dio, masovnim prihvatanjem islama, izrasta u autentičnu duhovnu i kulturnu zasebnost, koja se u historijskom samohodu diferencira u bošnjačko nacionalno biće. Rezultat dodira, susreta i kasnijeg prožimanja bosanskog srednjovjekovlja sa islamom, čiji je protagonist bila Osmanska država, jesu dva, za bosansko društvo veoma značajna i uzajamno uvjetovana procesa: prvo, prihvaćanje islama, kao cjelovite koncepcije života, koja u sebi objedinjuje jedinstvo sakralnih proklamovanih vrijednosti, i drugo započinjanje procesa formiranja bosanske/bošnjačke narodnosne posebnosti. U izrastanju te duhovne i narodnosne posebnosti postavljala su se pitanja, koji su to činioci presudno utjecali na proces prihvata, širenja i učvršćivanja islama na bosanskohercegovačkom tlu, s jedne strane, i kako je islam u interakcijskom procesu povratno djelovao na duhovno-kulturnu nadgradnju onih koji su ga prihvatili, s druge strane? Kao nužnost se javlja potreba da odgovorimo na ovo pitanje odgovorom koji proizilazi iz jednog drugog pitanja koje glasi: Kako je moguće da pristalice Crkve bosanske stoljećima vode ogorčenu borbu protiv rimskih papa i pohoda ugarskih kraljeva, vođenih Katoličkom crkvom i srpskih despota, vođenih Pravoslavnom crkvom, za očuvanje svoje samobitnosti i posebnosti, a da istovremeno u susretu sa islamom, ne odričući se svoje posebnosti, srednjovjekovnog kulturnog i tradicijskog naslijeđa, prihvate masovno islam i da tu svoju sačuvanu duhovnu posebnost nastave gajiti u islamskom opredjeljenju? U razumijevanju tog fenomena nužno se nameće i odgovor da islam kroz jedinstvo duhovno-idejne snage ne odbacuje različita sakralna predanja u susretu sa 'Dobrim Bošnjanima', kao ni njihovo duhovno-kulturno naslijeđe, koje je u izmijenjenim okolnostima u nekim oblicima ostalo do danas."^[31]

Pojavni oblici državnosti

Bosna i Hercegovina je baštinila i crpila svoje priznanje i uz ostalo iz hiljadugodišnje državnosti, koja je u skladu sa prilikama, pojavno mijenjala oblike, ali suštinski uvijek zadržavala dovoljan kapacitet državno-pravne posebnosti u svim epohama. Prvi pisani tragovi o Bosni, kao "zasebnoj teritoriji" su pronađeni u spisima bizantijskog cara Konstantina Porfirogeneta^[32] u X stoljeću (oko 958.) iz kojih se vidi da se Bosna tretira kao svojevrsan državni "subjekt". Burna historija Bosne se može grubo podijeliti na tri velika razdoblja:

1. **Doba feudalne bosanske države**, kada Bosna doživljava državopravni procvat i najveću teritorijalnu ekspanziju za vrijeme Kulina bana (1180.-1204.), bana Stjepana Kotromanića (1322.-1353.) i kralja Stjepana Tvrtka (1353.-1391.) za čije vladavine izlazi na veći dio dalmatinske obale. Bosna je u većem razdoblju bila nezavisna kraljevina, mada se formalno na nju protezala mađarska vlast od 1102. godine. Međutim, Bosna je uspijevala manje-više opstajati kao nezavisna kraljevina sve do pada pod osmansku upravu^[33] ;
2. **Doba osmanske vladavine**, gdje Bosna poslije pada posljednjeg bosanskog kralja Stjepana I Tomaševića (1461.-1463.) u drugoj fazi – od 1580. do 1878. godine postaje Bosanski pašaluk^[34] sa posebnim statusom na Porti i
3. Moderno doba, koje nastupa sa austrougarskom okupacijom^[35] 1878. i traje do danas.

Također, za vrijeme austrougarske okupacije Bosna je imala status "krunske zemlje" sve do aneksije 1908. godine, a kasnije krunske "corpus separatum"^[36]. Do aneksije sultan je bio formalno-pravni suveren^[37]. Bosna je u svojoj burnoj historiji bilježila uspone i padove, ali nikad nije gubila identitet. U Kraljevini SHS Bosna je uspjela sačuvati, prije svega zahvaljujući JMO-u^[38] i njenom lideru dr. Mehmedu Spahi, svoj identitet kao autonomna jedinica u jugoslavenskoj državi.^[39] U komunističkoj Jugoslaviji Bosna i Hercegovina je bila jedna od federalnih jedinica sa utvrđenim granicama koje su ostale do danas i u kojima je međunarodno priznata.

Bosna i Hercegovina je kroz svoju milenijumsku opstojnost u različitim epohama i kroz različita društveno-ekonomska uređenja, koja su odražavala tadašnji stupanj razvoja društvenih odnosa, kako smo ranije naveli, imala elemente državnosti koji su pojavno mijenjali formu, međutim suštinski, Republika Bosna i Hercegovina – izuzev srednjovjekovne Bosne, tek biva državom u savremenom shvaćanju i doslovnom značenju riječi, pa prema tome i subjektom međunarodnog prava u periodu kojim se bavimo. O procesu priznavanja Republike Bosne i Hercegovine koji je otpočeo 6. aprila 1992. godine bit će govora kada budemo obrazlagali značaj i ulogu tog čina u odnosu na opstojnost Republike Bosne Hercegovine.

Analizirajući navedenu državno-pravnu historijsku vertikalnu Bosna i Hercegovina ispunjavala je sve uvjete te tako postala međunarodno priznata država – dakle imala je narod,^[40] teritoriju,^[41] institucije vlasti^[42] i izvlačila je (crpila) suverenitet iz "prenesenog" suvereniteta na SFRJ po Ustavu^[43] iz 1946. godine. Pored toga ispunila je i formalne (političke) uvjete koje je od nje tražila Evropska zajednica te tako stekla uvjete, pored međunarodnog priznanja,^[44] da bude primljena u niz drugih međunarodnih organizacija i asocijacija, a prije svega u Organizaciju ujedinjenih naroda (OUN). Preciznije rečeno, Vijeće sigurnosti je već 20. maja preporučilo da se pod imenom Republika Bosna i Hercegovina primi u članstvo Ujedinjenih naroda, što je i učinjeno 22. maja 1992. godine. Svoje članstvo, kako to predviđa Ustav BiH u Članu 1., a kroz unutarnju transformaciju zadržava naziv kao Bosna i Hercegovina. Slijedom navedenog međunarodno priznanje Republike Bosne i Hercegovine bilo je još jedna potvrda historijske činjenice njenog postojanja. **Međunarodno priznanje Republike Bosne i Hercegovine je značajno utoliko prije i više što je potvrdilo ono što je bio predmet osporavanja od strane njenih agresora.** Budući da je tim priznanjem otklonjena svaka sumnja i historijska nedosljednost, Republika Bosna i Hercegovina stekla je još jednu značajnu potvrdu historijskog kontinuiteta najmanje onoliko koliko je historijski kontinuitet njenog osporavanja od strane njenih susjeda, ako ne i više. Iz toga se izvlači zaključak da je potrebno, a u kontekstu ocjene njene državnosti u međunarodnom pravnom smislu, povući paralele i pogledati njen ustavno-pravni položaj kao jedne od šest ravnopravnih republika bivše SFRJ. Prvi Ustav iz 1946. godine, pa i onaj iz 1963. godine nedvojbeno govore o suverenosti republika kroz pravo na samoopredjeljenje uključujući i pravo na otcjepljenje koje je pripadalo isključivo suverenim državama. Bosna i Hercegovina je "crpila suverenitet" iz prenesenog suvereniteta na SFRJ, ili preciznije rečeno spomenuti Ustav, koji je stvorio jaku federaciju, potvrđuje u isto vrijeme da su republike "konzumirale" svoj suverenitet do trenutka ulaska narodnih republika u Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju. U prilog navedenom ide i tvrdnja sveučilišnog profesora dr. Jovana Stefanovića, koji također, kako je to naveo Stjepan Mesić,^[45] kaže: "Izvorni suverenitet pripada republikama, koje su ga svojom voljom prenosile na federaciju." U mjeri u kojoj je odmicalo vrijeme i "popuštale komunističke stege" u istoj je mjeri s vremenom slabila jugoslavenska federacija i jačala državnost njenih republika. Pored toga, razvoj demokratskih procesa kroz "socijalističko samoupravljanje i demokratski centralizam" na određen način pod različitim utjecajima, kao i pod utjecajem migracije radno sposobnog stanovništva u zapadne zemlje, te razmjene i prodora ideja i informacija o "drugačijem" sve više su dovodile do državno-pravnog jačanja jugoslavenskih republika, tako da su po posljednjem Ustavu iz 1974. godine manje-više republike postale de facto države sa svim atributima državnosti.

Poslije donošenja Ustava iz 1974. godine dolazi do jačanja konfederativnih elemenata na račun federativnih, što će kasnije biti kamen-spoticanja i oružje u rukama miloševićevskih nacionalista. Milošević je dolaskom na vlast ukinuo Ustav SR Srbije iz 1974. godine. Ustav SFRJ iz 1974. godine u osnovi mijenja pristup suverenitetu, pa kaže: "Narodi Jugoslavije polazeći od prava svakog naroda na samoopredjeljenje uključujući i pravo na otcjepljenje, na osnovu svoje slobodno izražene volje u zajedničkoj borbi svih naroda i narodnosti u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji a u skladu sa svojim istorijskim težnjama.....ujedinili su se u saveznu republiku slobodnih i ravnopravnih naroda i narodnosti i stvorili....Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju... Radni ljudi i narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u socijalističkim republikama i u socijalističkim autonomnim pokrajinama u skladu sa njihovim ustavnim pravima, a u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji – kad je to u zajedničkom interesu ovim Ustavom utvrđeno." Ovakav ustavni pristup predstavlja osnov za idejno-političko tumačenje, jer po njemu na eksplicitan način se ukazuje na republike kao nosioce suvereniteta, odnosno mjesta gdje se taj suverenitet konzumira, a samo onda – kada je to u zajedničkom interesu – konzumira se u federaciji. Drugo, ovakav ustavni pristup zagovara na nedvosmislen način pravo na samoopredjeljenje do prava na otcjepljenje, i to isključivo republikama. Nadalje u Članu 1. Ustava SFRJ iz 1974. godine kaže se da je *Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija savezna država kao državna zajednica dobrovoljno ujedinjenih naroda i njihovih socijalističkih republika*, a Član 3. definira republiku na sljedeći način: "Socijalistička Republika je država zasnovana na suverenosti naroda i na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti." Narod se u ovom konkretnom slučaju ne identifikira sa nacijom. Narodna i nacionalna suverenost su tipološki odvojene i predstavljaju svoje zasebnosti o čemu je bilo govora kod vrsta suverenosti. Iz ovoga dalje proizilazi da se pod pojmom "narod" podrazumijeva građanstvo ili svi žitelji jedne republike koji vrše suverenu vlast tako što država sprovodi volju naroda, odnosno državljana države. Ono što protivnici nezavisnosti Bosne i Hercegovine nisu htjeli uvažiti jeste da po međunarodnom javnom pravu – pravo na samoopredjeljenje ima narod države koja traži međunarodno priznanje, a ne etničke zajednice unutar državnog naroda. Pod državnim narodom u Bosni i Hercegovini se podrazumijevaju Bosanci i Hercegovci koji su izašli na referendum, a etničke zajednice čine Srbi, Hrvati i Bošnjaci, kao i pripadnici drugih naroda. Naravno, ovakav pristup bi se mogao futuristički etablirati kao prirodan proces, budući da se trenutno Ustavno rješenje i dalje zasniva na tri konstitutivna naroda tj. Bošnjacima, Srbima i Hrvatima. Iz navedenog proizilazi da su građani nosioci suvereniteta (Član 3.), kao i da ostvaruju svoja suverena prava u republici. Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine definiro je Bosnu i Hercegovinu na sljedeći način: "Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina je demokratska suverena država ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive." [46]

Iz Ustava SRBiH je vidljivo kao prvo, da je Bosna i Hercegovina *država*, a kao drugo, da je to *suverena država* što je veoma važno i nedvosmisleno. Također, vidljivo je da su konzumenti/nositelji suvereniteta građani, narodi i narodnosti, dakle žitelji koji u njoj žive, s tim da su posebno apostrofirani kao: Muslimani, Srbi i Hrvati koji isključivo u njoj žive, a ne Muslimani, Srbi ili Hrvati koji žive izvan Bosne i Hercegovine. Prema navedenom suverenitet pripada državi (R BiH) i njenom narodu – njenim žiteljima u najširem smislu te riječi. Cijeli koncept državnosti inače, počivao je na njihovoj suverenosti u bivšoj SFRJ, koja je jedino bila djelimično ograničena samo onda kada su to bili zajednički interesi svih ostalih republika. Dakle, suverenitet se djelimice, po potrebi, prenosio na Federaciju, ali i crpio iz nje. Analizirajući ustave vidljivo je da je Bosna i Hercegovina imala i sve druge atribute državnosti. Prema Ustavu SFRJ – Član 5. "teritorija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije je jedinstvena i sačinjavaju je teritorije socijalističkih republika". Iz toga proizilazi da se teritorije jedne republike ne mogu mijenjati bez njenog pristanka.

Po Ustavu SRBiH – Član 5. teritorija Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine se definira na sljedeći način:

“1. Teritorija SR Bosne i Hercegovine je jedinstvena i nedjeljiva. Granice Republike mogu se mijenjati odlukom Skupštine SR Bosne i Hercegovine samo u skladu sa voljom građana cijele Republike, izražene njihovim prethodnim izjašnjavanjem putem referenduma, ako se za mijenjanje izjasni najmanje dvije trećine ukupnog broja birača.” Sve navedeno ukazuje i potvrđuje historijski realitet da je Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina u vrijeme zapleta jugoslavenske krize bila država sa glavnim gradom, zastavom, himnom itd., odnosno bila je suverena država što je i uzeto u obzir prilikom razmatranja njenog međunarodnog priznanja od strane arbitražne Badinterove komisije. ^[47]

FUSSNOTE

¹⁾ Skup plemena koja su zauzimala veći dio današnje Jugoslavije i Albanije i južni dio Bosne. Govorili su indoevropskim jezikom srodnim današnjem albanskom.

²⁾ Više, Malcolm Noel, *Povijest Bosne*, Zagreb – Sarajevo, 1995., str. 4.

³⁾ Više, Malcolm Noel, op. cit., str. 8.

⁴⁾ Više, Malcolm Noel, op. cit., str. 16.

⁵⁾ “Ebu Hamid el-Garnati el-Endelusi je u XII stoljeću (između 1150. -1153.) bio u u svojstvu geografa i historika u Srijemu i istočnoj Slavoniji i razgovarao s nekolicinom Izmaelćana zarobljenih od strane bizantske vojske u vrijeme cara Manuela I Komnena. Njegov sekretar Ivan Kinnamos (1143.-1185.) dao je vrlo važan opis o postojanju muslimana na području Srijema i istočne Slavonije. Djelo Kinnamosa od sedam knjiga obuhvaća vrijeme 1118.-1176. godine, u kome naročito obrađuje doba cara Manuela. Djelo je izdano u Bonu 1836. godine pod naslovom *Corpus scriptorum historiae byzantinae*, u kome spomonje “Mađare, koji ne ispovijedaju kršćanstvo nego perzijsku vjeru”, a koje je car naselio u novosagrađeni kaštel, zapadno od Zemuna. O ovim muslimanima, Izmaelćanima-Kalizijama (arapski *إسماعيلية*) poveću studiju je napisala Jovanka Kalić, pod naslovom *Podaci Abu Hamida o prilikama u južnoj Ugarskoj sredinom XII veka*, objavljeno u zborniku Matice srpske (4/1971., 25.-27.).” Opširnije, Šefko Omerbašić, *Islam prije dolaska Osmanlija u našim krajevima*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo 1997., str. 4.-5.

⁶⁾ Prema Turcima i prema osmanskim vlastima u Carigradu bosansko-hercegovački, sandžački i ostali muslimani slavenskog porijekla i jezika sebe su u etničkom, političkom i jezičkom smislu smatrali i nazivali Bošnjacima. Više, Mustafa Imamović, op. cit., str. 13.

Prema Malcolmu “Turci su zapravo rabili riječ “*Bošnjaci*” (op.a. A.M. **Bošnjaklar** - na turskom plural od Bošnjak) za sve one koji žive u Bosni; ali na domaćem jeziku jedini narod koji je sebe tradicionalno nazivao *Bošnjacima* bili su bosanski muslimani. Više, Malcolm Noel, op. cit., str. 200.

⁷⁾ Uobičajeni sinonim za Vladu u Osmanskoj imperiji.

⁸⁾ U najstarijim poznatim arapsko-turskim spisima riječ *Bošnjak* pominje se u više odrednica u formi turske određene i neodređene “genitivne veze” i to: **Bošnjak taifesi** - “bosanski narod”, kovanica od turskog pridjeva i arapske imenice /riječ: *قبائل* znači pleme, narod, nacija, grupa; **Bosnalı kavımı** - “bosanski narod”, kovanica od turskog pridjeva i arapske imenice /riječ: *قوم* znači narod, nacija, pleme, skup(ina) itd.) i **Bosnalı takımı** – “bosanska grupa”, kovanica od turskog pridjeva i arapske imenice /riječ: *مقاطعة* , znači grupa itd. Više, Mustafa Imamović. *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997., str. 13.

⁹⁾ Po izlaganju dr. Enesa Pelidije ispravniji je naziv osmanska uprava, a ne turska uprava kako je to do sada bila praksa, jer je prva podrazumijevala heterogenost etničkog sastava Porte, koja je pored Turaka Seldžuka, a kasnije Osmanlija, imala vezira Bošnjaka, Arnauta, Arapa, Tatara i drugih naroda Imperije.

¹⁰⁾ Benjamin Kallay, povjesničar i diplomata, te austrougarski ministar financija (1882. do 1903.) težio je da promiče ideju o *bosanskoj naciji* kao zasebnom i integrativnom entitetu. Katolici su sami sebe nazivali *Latini* ili *kršćani* – što ne valja brkati sa srednjovjekovnim krstjanima - a pravoslavni su sami sebe nazivali *Vlasi* ili *hrišćani*. Kallay se nadao da će proširiti značenje Bošnjaci na pripadnike svih vjerskih zajednica. Više, Malcolm Noel, *Povijest Bosne*, Zagreb – Sarajevo, 1995., str. 201.

- ¹¹⁾ Brojni su dokumenti i djela iz različitih oblasti znanosti, umjetnosti i književnosti čiji su autori porijeklom iz Bosne i koji su za sebe, pored pravog ili sufijskog/asketskog imena, dodavali pridjev *Al-Bosnawi* (arapski; كونسوبل) ili *Bosnali, Bosnevi, Bošnjak* (turski; *Boşnak*). U bibliografskoj obradi književnosti Muslimana na orijentalnim jezicima Hazim Šabanović nabraja 44 autora među Bošnjacima koji pored svog prezimena ističu i dodatak Bošnjak (Ali Dede Bošnjak; Derviš Jakub paša Bošnjak; Muhamed Bošnjak- Ajne Ruri; Servi Bošnjak/Čempresi;/ Ibrahim Kazzaz Bošnjak; Katibi Mustafa Bošnjak; Aruzi Mehmed Bošnjak; Jahja Bosnevi i dr.)
- ¹²⁾ Većina historičara "dolazak" Turaka kvalificira kao akt okupacije ili zaposjedanja, iako u to vrijeme u svijetu nije bilo nacionalnih država i nacionalnih granica u savremenom shvaćanju tog kvalifikativa. Međutim, u arapsko-islamskim dokumentima i literaturi taj čin se, u skladu sa učenjem, najčešće kvalificira kao "otkriće" *Al-Fath* (na turskom: *fethiler*: otkrića, na arapskom: حفتل), otkriće i on je frekventniji u upotrebi.
- ¹³⁾ Nijaz Šukrić, *Širenje islama u Bosni i Hercegovini*, Tripoli, str. 114. "Kad se tiče širenja islama u Bosni i Hercegovini, sa sigurnošću se može kazati da je počelo prije fizičkog dolaska Turaka (1463.), preciznije rečeno kroz trgovinske ugovorne transakcije, počevši još od 1415. pa sve do 1463. godine. Sam bosanski kralj Tomaš se već 1454. godine žalio papi da mu postojeće Osmanlije privlače bosanske seljake sebi. Za vrijeme Isa-bega registrirano je 1462. godine muslimansko groblje u selu *Buljina*, nadomak Sarajeva, što ukazuje da su, u najmanju ruku, neki seljaci iz okolice Sarajeva prešli na islam, bar desetak godina prije dolaska Turaka."
- ¹⁴⁾ Nijaz Šukrić, *Širenje islama u Bosni i Hercegovini*, Tripoli, str. 114. "Kad se tiče širenja islama u Bosni i Hercegovini, sa sigurnošću se može kazati da je počelo prije fizičkog dolaska Turaka (1463.), preciznije rečeno kroz trgovinske ugovorne transakcije, počevši još od 1415. pa sve do 1463. godine. Sam bosanski kralj Tomaš se već 1454. godine žalio papi da mu postojeće Osmanlije privlače bosanske seljake sebi. Za vrijeme Isa-bega registrirano je 1462. godine muslimansko groblje u selu *Buljina*, nadomak Sarajeva, što ukazuje da su, u najmanju ruku, neki seljaci iz okolice Sarajeva prešli na islam, bar desetak godina prije dolaska Turaka."
- ¹⁵⁾ Životopis srednjovjekovnih vladara
- ¹⁶⁾ Solovjev Aleksandar, *Svjedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilstvu na Balkanu*, Sarajevo 1953., str. 91.
- ¹⁷⁾ Handžić M., *Islamizacija BiH i porijeklo bosanskohercegovačkih muslimana*, Sarajevo 1940., str. 6.
- ¹⁸⁾ Halilović Enver, *Bošnjaci i vrijeme*, Tuzla 1995., str. 115.
- ¹⁹⁾ Bogumilstvo kao naučni problem postavio je Franjo Rački djelom *Bogumili i patareni*, Zagreb 1870., zatim Aleksandar Solovjev, *Vjersko učenje bosanske crkve*, Zagreb 1938., te radovi Ante Babića, prije svih: *Bosanski heretici*, Sarajevo 1953.
- ²⁰⁾ Više, Malcolm Noel, *Povijest Bosne*, Zagreb – Sarajevo, 1995., str. 71.
- ²¹⁾ U to vrijeme Katolička crkva, već osnažena i poduprta u Bosni od strane pretposljednog i posljednjeg bosanskog kralja koji su proganjali i protjerivali bosanske bogumile (*pripadnike Crkve bosanske*), zabranjivala je da se katolici drže kao roblje. Međutim, valja znati da su bogumili (*pripadnici Crkve bosanske*) u ondašnjoj Evropi smatrani hereticima protiv kojih su pokretani i krstaški ratovi, progoni i da su od rimskih papa, koji su u to vrijeme imali veliki utjecaj u evropskim kretanjima, kao i danas, anatemisani kao najveće zlo, odnosno mogli su biti roblje.
- ²²⁾ Postoji uvjerenje da je termin "islamizacija" neprikladan i da on izražava proces primanja i širenja islama koji je podrazumijevao primjenu sredstava stranih osnovnom islamskom nauku (Kur'an, II/256) koji glasi: **U vjeru nema prisile**, što historijski promatrano ne odgovara procesu masovnog primanja islama u Bosni. Pored toga u lingvističkoj destinkciji najstarijih pisanih izvora o islamu u Bosni, bilo na turskom, arapskom ili persijskom jeziku jasno se uočava tendencija upotrebe arapskog termina "Intešere رشته" - raširiti se, a ne "Istesleme ili esleme ملس أو ملستس" - islamizirati se." Sudeći po brojnim dokumentima, kao prvo islam je došao u Bosnu prije Turaka, a kao drugo "stanovnici Bosne - Dobri Bošnjani" su primili islam dobrovoljno, pa između ostalog i zbog toga što je učenje "bogumilstva" za koje su sami govorili "naša vjera" i "naš zakon" imalo određenih dodirnih tačaka sa islamom (post, milostinja, pet bogumilskih molitvi, odbacivanje Starog zavjeta, osim Knjige psalama, odbacivanje krštenja, nepriznavanje sakramenta tijela Kristova, sakramenta Potvrde, Posljednje pričesti" itd. Više, Dr. Salih Jalimam, *Historija bosanskih bogumila*, Tuzla 1999., str. 12.
- ²³⁾ Malcolm Noel, *Povijest Bosne*, Zagreb – Sarajevo, 1995., str. 71.
- ²⁴⁾ Porezne knjige ili registratori poreznih obveznika

²⁵⁾ Kad se istražuje muslimanska etnogeneza, po pravilu se dođe do bogumilstva. U našoj nauci koja je već stoljećima politizirana, itekako ideološki obojena i pristrasna, vješto instrumentalizirana za ovaj ili onaj velikonacionalni koncept od prvih istraživača ove problematike osjeća se ili nedovoljno poznavanje te "bosanske hereze" ili češće namjerno zataškivanje nekih nepobitnih istorijskih činjenica." (Nijaz Duraković, *Prokletstvo Muslimana*, Oslobođenje, Sarajevo, 1993., str. 15.)

²⁶⁾ Malcolm Noel, op. cit., str. 72.

²⁷⁾ Muafak M. Muhamed, *Spisateljstvo na arapskom jeziku u Bosni*, Aman 2001.

²⁸⁾ U doslovnom smislu riječi, nije se rabio u to vrijeme pojam turski jezik - *türk dilli*, već je taj pojam izražavao, osmanski jezik ili staroturski jezik - *osmanlı dilli* ili *eski türkçe* - koji je bio mješavina staroturskog, arapskog i perzijskog jezika sa prilagođenim arapskim pismom prema turskoj fonologiji. Taj jezik i pismo se zadržao u Osmanskoj imperiji sve do reformatora moderne Turske - Mustafe Kemala Atatürka.

²⁹⁾ Na perzijskom jeziku mnogi pjesnici/mistici (dervişi) su pisali na tom jeziku. Pored toga, *Mesneviya* je prepisivana i pisana na tom jeziku, kao i mnoga druga djela.

³⁰⁾ U Povelji bana Stjepana Drugog Kotromanjića od 21. jula 1325. prvi put se vjerska organizacija bosanskih krstjana spominje pod svojim bosansko-slavenskim imenom Crkva bosanska.

³¹⁾ Više, Edib Đozić, *Bošnjaci u svijetlu savremenih teorija o nacionalnom pitanju*, Doktorska disertacija, Sarajevo, septembar 2002., str. 118.

³²⁾ Riječ je o političko-geografskom priručniku čiji je autor Constantine Porphyrogenitus, *De administrando imperio* ("ričion Bosona to Katera kai to Desne", str. 160. ("kai eis to cho Više, Malcolm Noel, *Povijest Bosne*, Zagreb - Sarajevo, 1995., str. 13.

³³⁾ Posljednji bosanski kralj Stjepan I Tomašević zarobljen je u Ključu na Sani, nakon čega je palo i Jajce. Sultan Mehmed II Fatih je u proljeće 1463. zauzeo posljednje uporište. Osnovna masa bosanskih krstjana /bogumila/ tj. seljaka ("prostote") bezobzirno proganjana od katoličke crkve i vlastele, otvoreno je već tada prešla na stranu Osmanlija." Više, Mustafa Imamović, *Historija država i prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1999., str. 143.

³⁴⁾ Bosanski pašaluk, sa kasnijim nazivima beglerbegluk i ejalet, koji ima punu teritorijalno-administrativnu, političku i ekonomsko-civilizacijsku fizionomiju pokrajine Osmanskog carstva.

³⁵⁾ Više, Dr. Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutarnjo-politički razvitak BiH od 1978-1914.*, Sarajevo 1997., str. 23. "Nema sumnje, međutim, da Bosna i Hercegovina nije Berlinskim ugovorom trajno ustupljena Austro-Ugarskoj. U članu XXV ugovora, koji se odnosi na Bosnu i Hercegovinu, upotrijebljene su riječi "occupet et administret" - "zaposjesti i upravljati". Međutim, kada se radilo o trajnom ustupanju teritorija, upotrijebljene su riječi "ceder" (ustupiti, dati) ili "incorporer (sjediniti, spojiti).

³⁶⁾ Ravnoteža odlučujućih činilaca u Monarhiji održala je i učvrstila kao politički najjednostavnije rješenje i u novim postaneksionim uvjetima Bosnu i Hercegovinu kao krunski *corpus separatum* sa nekom vrstom ustava i sabora." Više, Mustafa Imamović, op. cit., str. 320.

³⁷⁾ "Nakon dužih pregovora Porta i Austro-Ugarska su 21. aprila 1879. zaključile u Istanbulu međusobni sporazum ili konvenciju (op.a. A.M. kasnije u literaturi nazvana Carigradska konvencija). U uvodu te konvencije na prvom se mjestu ističe da "činjenica okupacije ne vrijeđa suverena prava" sultana nad Bosnom i Hercegovinom", Više, Mustafa Imamović, op. cit., str. 277.

³⁸⁾ Jugoslovenska muslimanska organizacija osnovana je u vremenu od 18.-24. februara 1919. godine.

³⁹⁾ Članom 135. Vidovdanskog ustava, kojeg je izdejstvovala Jugoslovenska muslimanska organizacija od radikalno-demokratske vlade kao jedan od uvjeta da bi u Ustavotvornoj skupštini glasala za Ustav i koji je u tadašnjoj štampi nazvan "turskim paragrafom", određeno je da Bosna i Hercegovina ostaje u svojim sadašnjim granicama. Time je garantirana teritorijalna cjelovitost Bosne i Hercegovine i potvrđena činjenica da je još od ranog južnoslavenskog srednjeg vijeka postojao i postoji državno-pravni, odnosno političko teritorijalni kontinuitet Bosne i Hercegovine.

⁴⁰⁾ Popis stanovništva iz 1991. godine pokazuje da je Bosna i Hercegovina imala ukupno 4,377.033 stanovnika, od toga 1,902.956 ili 43,5% Bošnjaka, Srba 1,366.104 ili 31,2%, Hrvata 760.852 ili 17,4 %. Pored toga 242.682 ili 5,5% se izjasnilo kao Jugoslaveni (posrednim analizama je utvrđeno, na osnovu religijske pripadnosti, da se radi,

najvjerovatnije, u najvećem broju o Bošnjacima te 104.439 ili 2, 4% ostalih). Važno je napomenuti da se Muslimani (Bošnjaci op.a. A.M.) tek u popisu od 1971. godine spominju kao ustavna kategorija. Naziv "Muslimani" nije odražavao historijski, geopolitički i etnički naziv Bošnjaka, međutim u sebi, po svojoj unutarnjoj suštini je sadržavao sve karakteristike jednog naroda, bez obzira na prevladavajuću vjersku asocijaciju na prvi pogled. Naime, Bošnjaci da bi izrazili svoju narodnosnu posebnost u komunističkoj Jugoslaviji do 1971., ne želeći se izjašnjavati prisilno nametnutom mogućnošću, da se deklariraju Srbima ili Hrvatima, u najvećoj mjeri su ostajali kao "neopredijeljeni" čime su jasno stavljali do znanja da niti su Srbi niti Hrvati u narodnosnom smislu, kao što su to činili i za vrijeme Spahe u Kraljevini Jugoslaviji..

⁴¹⁾ Državna teritorija (Izraz "teritorija" označava: u odnosu na Bosnu i Hercegovinu: svu kopnenu teritoriju Bosne i Hercegovine, njeno teritorijalno more, svu površinu, podzemlje i zračni prostor iznad, uključujući bilo koju pomorsku oblast smještenu iza teritorijalnog mora Bosne i Hercegovine, koja jeste ili može u budućnosti biti, prema zakonu Bosne i Hercegovine, a saglasno međunarodnom pravu, označena kao područje unutar kojeg Bosna i Hercegovina može vršiti prava u odnosu na morsko dno i podzemlje i prirodne resurse) je prostor određen državnim granicama. Ona obuhvaća kako zemljišni tako i zračni prostor, zajedno sa obalnim morem. Na tom prostoru država vrši svoju jurisdikciju kako na licima koja se na njoj nalaze, tako i na stvarima koje joj pripadaju. Kad se tiče Bosne i Hercegovine u skladu sa Mišljenjem broj (3) od 11. januara 1992. godine, kao odgovor Arbitražne komisije na upit Republike Srbije, stoji: Granice između Hrvatske i Srbije, između BiH i Srbije, i vjerovatno između drugih susjednih država, se ne mogu mijenjati osim sporazumom do kojeg bi se došlo slobodno... Osim gdje se drugačije dogovori, bivše granice postaju granice zaštićene međunarodnim zakonom. U geografskom smislu, BiH se nalazi između 42, 26 i 45,15 stepena sjeverne geografske širine i 15,45 i 19, 41 stepena istočne geografske dužine sa površinom od 51. 129 km².

⁴²⁾ Predsjedništvo SR BiH, Vlada SR BiH, Skupština SR BiH, itd.

⁴³⁾ *Vidjeti Ustav FNRJ* iz 1946. godine. Prvi Ustav FNRJ je izričito spominjao suverenost narodnih republika ("Suverenost narodnih republika u sastavu Federativne Narodne Republike Jugoslavije ograničena je samo pravima, koja su ovim Ustavom data Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji – Član 9., stav 1. Federativna Narodna Republika Jugoslavija štiti i brani suverena prava narodnih republika – Član 2. Protivan je Ustavu svaki akt uperen protiv suverenosti, ravnopravnosti i nacionalne slobode naroda Federativne Narodne Republike Jugoslavije i njenih narodnih republika – Član 10.") i Nacrt Ustava iz 1991. godine, odnosno ustavni Amandman iz 1990. godine koji je usvojen i proglašen na zasjedanju Skupštine 31. jula 1990. godine, (Amandman LX u kojem stoji: "BiH je demokratska i suverena država ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti, koji u njoj žive."

⁴⁴⁾ Međunarodno priznanje može biti individualno i kolektivno. U slučaju BiH primijenjena su oba načela. Prvi, od strane pojedinačnih zemalja, i drugi prilikom priznanja od strane Evropske zajednice 6. aprila 1992. godine.

⁴⁵⁾ Potvrđujući da je suverenitet u bivšoj SFRJ pripadao republikama Stjepan Mesić je 3.10.2002. godine za vrijeme svog svjedočenja pred Haškim tribunalom u procesu optuženom ratnom zločincu, Slobodanu Miloševiću, naveo i mišljenje spomenutog profesora, kao stručnjaka za Ustavno pravo.

⁴⁶⁾ *Službeni list SR BiH* broj 21/90 od 31. jula 1990. godine, amandman LX. Ovaj amandman na Ustav Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine u skladu je sa Ustavom SFRJ i usvojen je u skladu sa postupkom amandiranja Ustava. Raniji Član 1. (1) je glasilo: "Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina je socijalistička demokratska država i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana, naroda Bosne i Hercegovine – Muslimana, Srba i Hrvata i pripadnika drugih naroda i narodnosti...."

⁴⁷⁾ *Službeni list SR BiH* broj 21/90. Prije amandiranja ovaj član je glasilo: "Granice republika mogu se mijenjati odlukom republičke skupštine samo u skladu sa izraženom voljom stanovništva odgovarajućeg područja i općim interesima republike, a na osnovu sporazuma sa susjednom republikom" (Član 5. Ustava SR BiH iz 1974. go)